

Scientific Journal

VIRTUS

#22, Part 1, March, 2018
published since 2014

2018

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 22, Part 1, March, 2018
Published since 2014

*Recommended for publication by the Academic council of the
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
(the proceedings No.7 March 30, 2018)*

*Recommended for publication by the Academic Council of Luhansk
Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education
(the proceedings No.1 February 28, 2018)*

Founder: Scientific public organization
"Sobornist" (Ukraine)

Publisher: Center of Modern Pedagogy "Learning
Without Borders" (Canada).

Partners:

- ✚ Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- ✚ Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- ✚ Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- ✚ SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- ✚ Consortium for Enhancement of Ukrainian Management Education (Ukraine);
- ✚ Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- ✚ Donbas State Technical University (Ukraine);
- ✚ Baku Islamic University (Azerbaijan);
- ✚ University of the town of Nish (Serbia);
- ✚ Zielonogorski University (Poland);
- ✚ Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

*Virtus: Scientific Journal / Editor-in-
Chief M.A. Zhurba – March # 22, Part 1,
2018. – 207p.*

Editor-in-Chief:

Zhurba M.A., Ph.D., professor, Head of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan).

Starichenko E.V., Head of Analytical Department of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Mainhandling Editor:

Kravchenko Yu.V., Manager on international cooperation of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Journal Indexing:

✓ **Scientific Indexing Services (SIS) (USA)** is academic database which provides evaluation of prestigiousness of journals. The evaluation is carried out by considering the factors like paper originality, citation, editorial quality, and regularity & international presence.

Academic database SIS provides:

- citation indexing, analysis, and maintains citation databases covering thousands of academic journals, books, proceedings and any approved documents;
- maintains academic database services to researchers, journal editors and publishers;
- provides quantitative and qualitative tool for ranking, evaluating and categorizing the Journals for academic evaluation and excellence.

✓ **Citefactor (USA)** is a service that provides access to quality controlled Open Access Journals. The Directory indexing of journal aims to be comprehensive and cover all open access scientific and scholarly journals that use an appropriate quality control system, and it will not be limited to particular languages or subject areas.

The aim of the Directory is to increase the visibility and ease of use of open access scientific and scholarly journals thereby promoting their increased usage and impact.

CiteFactor cooperates with the leading universities. The base includes nearly 13 thousand scientific journals.

✓ **International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)** – academic database was organized with the aim of creating an open platform for scientific research around the world. IIJIF provides the necessary communication of scholars, editors, publishers and conference organizers, through its exclusive services: provides indexing of scientific journals (calculates the impact factor), forms a list of national/international conferences and journals.

Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.

Journal Editorial Staff Contact Information.

e-mail: virtustoday@gmail.com

website: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2018.

© Scientific Journal «Virtus», 2018.

УДК 811.161.2'373.7

Купіна І.О.,

к.філол.н., доцент кафедри теорії та методики викладання філологічних дисциплін у початковій школі
ХНПУ імені Г.С. Сковороди, irinaregbyf@gmail.com

Україна, м. Харків

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «ГРАНИЧНІСТЬ ПРОСТОРУ ТА ЧАСУ»

У статті представлені результати дослідження фразеологічних одиниць (ФО) зі значенням «граничність простору та часу». Виявлено їх різні моделі. Здійснено структурно-семантичний аналіз фразеологізмів зі значенням часу та простору як складників фразеологічної системи сучасної української мови, з'ясовано роль парадигматики і синтагматики в структурі семантичного поля, подано семантичну класифікацію ФО, їхню граматичну характеристику. Аналіз фразеологічного матеріалу здійснено методом структурно-семантичного або структурного моделювання. У межах кожного семантичного ряду після наведених структурних моделей подано матеріал за опорним (стрижневим) компонентом, що є образним стрижнем внутрішньої форми фразеологізму. Структурно-семантичне моделювання фразеологізмів описано як утворення синонімічних ФО за структурно-семантичним інваріантом при відносному збереженні його форми й семантики.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, фразеологічна система, простір та час, граничність, моделювання, структурно-семантичний аналіз.

Постановка проблеми. Простір і час – основні філософські категорії, що віддзеркалюють об'єктивну реальність через систему мовних засобів і представлені у вигляді просторово-часових координат буття. Визначення категорій простору та часу – проблема світогляду, гносеології. Для філологічних досліджень актуальність концепції простору та часу полягає в пошуку відображення буття, у можливості синтезу картини світу, національної свідомості, шляхом аналізу мовних засобів.

На сьогодні висвітлено декілька концепцій простору та часу для різних рівнів організації Всесвіту. У макросвіті, де існують два різновиди класичних полів – електромагнітне та гравітаційне, Людина – істота макроскопічна. Саме макроскопічний простір – час є одним із головних у досвіді та пізнанні людства, у ньому реалізовані об'єкти людських масштабів. Різноманітні макроскопічні об'єкти ми сприймаємо не безпосередньо, а лише через інші об'єкти та явища, тобто через переосмислення інформації на макроскопічну мову.

Основними складниками простору є місце й положення, тісно пов'язані між собою. Місце має вигляд просторової межі та деякого об'єму, визначених цією межею. Положення є координацією одного місця відносно іншого в процесі чи явищі. Поняття граничності пов'язане з філософською категорією межі. Граничність у контексті часу й граничність у просторі помітно відрізняються. Межа просторових об'єктів не імплікує необхідність безпосереднього переходу до іншого об'єкта. Якщо людина припускає існування навколо себе порожнього простору, то у світі життя порожнього часу не існує. Отже, у темпоральному контексті значення межі синкретичне: одночасно входить у різні часові наповнювачі, тим самим створюючи передумови для диференціації понять початку й кінця. Саме на темпоральному тлі відбувається чіткий розподіл єдиного поняття граничності. Усе, що відбувається в часі, має початок і кінець, але не все, що існує у просторі,

співвідносне із цими поняттями. Особливість полягає в тому, що час, запозичивши поняття одночасної лінії та її граничності з моделі простору, розподіляє граничність, застосовуючи опозицію початку – кінця.

ФО зі значенням простору та часу неодноразово залучалися до аналізу, про що свідчать дослідження як вітчизняних мовознавців, зокрема Л.Г. Авксентьєва, В.С.Калашника, Л.А.Лисиченко, Ю.Ф.Прадїда, П.О.Редїна, В.Д.Ужченка, так і зарубіжних – Дж.Лакоффа, Ж.Фоконьє, Б.Штефан, Н.Д. Арутюнової, В.Л. Архангельського, Ю.М. Караулова.

Мета статті – є виявлення основних закономірностей організації фразеологічних одиниць зі значенням «граничність простору та часу», їх структурно-семантичний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо опозицію, що фіксує співвідношення філософських категорій часу й простору: граничність простору – граничність часу. Ця опозиція заснована на протиставленні якісної характеристики предмета й дії. Тому увесь фактичний матеріал (20 ФО зі значенням простору та часу), урахувавши організацію фразеологізмів у фразеосемантичній групі (ФСГ), яка передбачає парадигматичні відношення, можна поділити на блоки за семантичним критерієм, визначивши ієрархію інтегральних і диференційних сем у структурі ФО. Семантичні блоки об'єднують фразеосинонімічні ряди зі спільною інтегральною семою й пов'язані між собою диференційними семами. При виділенні семантичних блоків ФО, що входять до складу ФСГ, урахуємо дві семи «граничність» і «простір», «граничність» і «час». У фразеології української мови частіше розглядаються одиниці, що описують безмежність простору, дороги, місцевості, але й ті одиниці, які містять сему «граничність», віддзеркалюють не зовсім точну межу або відстань. Семантичну ознаку «граничність» необхідно розуміти в загальному, абстрактному значенні.

Семантичні блоки містять ФСР, об'єднані інтегральною семою.

Підґрунтям для визначення одного із блоків стали семи «граничність» і «локалізація об'єкта в просторі», який складається ФСР з ідеограмами:

1. «Граничність руху в просторі»: *куди Макар телят не гаяв* – «там або туди, де важкі умови життя, куди потрапляють, як правило, не з власного бажання; дуже далеко» [ФСУМ, кн.2, с.365], *куди ворон і кісток не заносить* – «так далеко, скільки можна бачити» [ФСУМ, кн.2, с.364], *у чорта на болоті (на куличках)* – «у суворих, необжитих краях» [ФСУМ, кн.2, с.365], наприклад: – *Підеш туди, куди Макар телят не гаяв* (Із газети); *Це найвіддаленіші нетрі, не схожі ні на що в світі, звірині заповідники, ті місця, куди, як говорили в старі часи, і ворон кісток не заносить* (О. Довженко); *І нидіє він десь там, в заулках, над Нетечєю, у «чорта на куличках», тоді як найкрайчий театральний будинок захищається в «аксарінських» помиях* (Остап Вишня).

2. «Гранично широко»: *від краю до краю* – «по всій території, на всьому просторі; скрізь» [ФСУМ, кн.1, с.311], *з кінця в кінець* – «повністю, весь; по всьому простору» [ФСУМ, кн.1, с.297], *за морями та за горами* – «у дуже віддаленому, глухому, необжитому місці» [ФСУМ, кн.1, с.312], наприклад: – *Богдан пройшов по тій землі від краю і до краю* (Леся Українка); *Кузьмі здавалося, що Донбас за морями десь та за горами високими* (Гр. Тютюнник).

3. «Гранично віддалено»: *тридев'яте царство* – «дуже далеко країна, земля» [ФСУМ, кн.2, с.755], *за сім земель* – «так далеко, скільки можна бачити» [ФСУМ, кн.2, с.734], *скільки ока* – «так далеко, скільки можна бачити» [ФСУМ, кн.2, с.734]; *аж на краю світу* – «гранично далеко» [ФСУМ, кн.2, с.734], наприклад: – *У тридев'ятому царстві, у тридесятому королівстві!* (Грицько Григоренко). *Той племін у собі за сім земель поніс* [батько] (М. Рудь); *Скільки ока* – *Дніпро перед нами лелів і байдуже котив свої хвилі* (М. Старицький); *Ой ні! Далека, далека сторона, аж на краю світа!* (М. Кропивницький). Виділяємо такі моделі: ССМ 1 «куди + субстантив + субстантив + дія», ССМ 2 «куди + субстантив + субстантив + дія», ССМ 3 «прийменник + субстантив + прийменник + субстантив», ССМ 4 «прийменник + субстантив + сполучник + прийменник + субстантив», ССМ 5 «прийменник + субстантив + прислівник + сполучник + прийменник + субстантив», ССМ 6 «прийменник + нумератив + субстантив», ССМ 7 «прийменник + нумератив + субстантив», ССМ 8 «прономінатив + субстантив», ССМ 9 «частка + прийменник + субстантив + субстантив» = «дуже далеко».

Зазначені ФО за походженням пов'язані з народними казками. Уживаються числівники *три, сім, дев'ять*, що в народних повір'ях мали магічне значення.

В аналізованих ФСР переважають ФО, що належать до адвербіальної ФСГ (*куди Макар телят не гаяв, куди ворон і кісток не заносить, у чорта на болоті (на куличках), від краю до краю, з кінця в кінець, за морями та за горами, за сім земель, скільки ока, аж на краю світа*).

ФО *тридев'яте царство* входить до субстантивної ФСГ і представлена фразеологічною моделлю «прикметник + іменник» (прикметник знаходиться перед іменником).

Фразою про *тридев'яте царство* починається багато казок, проте в жодній не сказано точно, де воно було й хто ним правив. Насправді тридев'ять – це три по дев'ять, тобто двадцять сім. Отже, тридев'яте царство – якась далека країна. В українській міфології є вислів «*тридесяте царство*», про яке йдеться у багатьох казках, – це царство мертвих. У деяких казках тридесяте царство міститься під землею. Там є сади з родючими деревами. Також воно пов'язане з горизонтом, у ньому чути грім. Та з часом вислів «*тридесяте царство*» втратив своє первісне значення і став синонімом фразеологізму «*тридев'яте царство*», означаючи дуже далеку країну, землю.

Семантика ФО *де Макар телят не гаяв (не пас)* пов'язане із життям Святого Макарія Єгипетського (300–390). Цей великий подвижник у молоді роки був пастухом. Пізніше, ставши монахом, він обрав життя в пустелі. Свої аскетичні подвиги Макарій здійснював у місцях, майже не придатних для людського проживання, що характеризуються несприятливими кліматичними умовами. Тому пізніше такі місця стали називати *там, де Макар телят не пас*.

Фразеологізми-синоніми об'єднані спільним (близьким) значенням, однак у їх основі лежать різні образи, що спричиняє їх відчутну відмінність у відтінках значення. Різницю в образах, що лягли в основу внутрішньої форми, виразно демонструють ФО, які розкривають поняття «дуже далеко». Одні з них пов'язані з найвіддаленішою частиною світу чи землі – *на краю світу, на краю землі (бути, перебувати)*; інші – з віддаленими місцями, пов'язаними з місцеперебуванням чорта – *у чорта на болоті (на куличках)* «у віддаленому або якому-небудь невідомому, небезпечному місці». Вислів *куди і ворон кісток не заносить* І. Франко пов'язує з часами, коли забитих шматували ворони й заносили їхні кістки в найвіддаленіші місця.

Важливість «обрію» зумовлена тим, що кут зору людини охоплює простір не вертикально, а горизонтально. Із цим пов'язане існування ФО *скільки ока* – «далеко навкруги, до самого горизонту». Крім того, у горизонтальній площині розташовуються основні природні об'єкти: море, океан, ріка, екватор, зрештою – земля. В. В. Войтович вважає, що слов'янам (принаймі – східним) властиве «рівнинне» мислення [1, с.275]. Це зумовлюється наявністю степових і рівнинних просторів на території України. На позначення неозорих просторів в українській мові вживаються фразеологізми, у яких компоненти – лексеми «край» і «кінець» – мають значення «*від обрію до обрію*», наприклад: *від краю до краю, з кінця в кінець*.

Вимірювання й визначення точного часу має велике значення в житті людини і, зрозуміло, вербалізується за допомогою різних лексичних і граматичних засобів. Час швидко піддається кількісному аналізу, вимірюється хвилинами, годинами, днями. Однак ФО (10) з темпоральним значенням відрізняються тим, що час не називається точно, а міра часу має відносно абстрактний характер.

Семи «граничність» і «темпоральна характеристика» організовують ФО у відповідний блок, що складається з ФСР з ідеограмами:

1. «Граничність власне часу»: *судний день* – «час страшної кари; кінець світу» [ФСУМ, кн.1, с.191], *з діда-прадіда* – «споконвіку, одвічно» [ФСУМ, кн.1, с.201], *за царя Гороха* – «дуже давно, у дуже давні часи» [ФСУМ, кн.1, с.765], *від дзвінка до дзвінка* – «від початку до кінця» [ФСУМ, кн.1, с.196], *від ранку до вечора* – «постійно, весь час, цілодобово» [ФСУМ, кн.1, с.190]. Наприклад: *Щоб ти сміявся й не переставав до самого судного дня!* – стає на поріг Васирина і вся аж пашисть гнівом (М. Стельмах); *Багатирика була Марусина мати з діда-прадіда* (П. Куліш); – *Ви мало не вбили людини, відсиділи за це два роки від дзвінка до дзвінка* (В. Собко); *Вони не покладали рук од ранку до вечора* (І. Нечуй-Левицький); *Та й давно то, мабуть, було, ще за царя Гороха, як було людей трохи* (М. Кропивницький).

2. «Граничність ірреального часу»: *коли рак на горі свисне* – «невідомо коли, ніколи» [ФСУМ, кн.2, с.581], *як соловейко в спасівку заспіває* – «ніколи» [ФСУМ, кн.1, с.259], *як півень знесеться* – «ніколи» [ФСУМ, кн.1, с.312], *як виросте гарбуз на вербі* – «ніколи» [ФСУМ, кн.1, с.200], *як волосся на долоні виросте* – «ніколи» [ФСУМ, кн.1, с.172]. Наприклад: *Доки рак на горі свисне, аж тоді тобі Конаш віддасть останні гроші* (М. Кропивницький); *Я люблю давно другого, чуєте? За вас я тоді вийду заміж, як у спасівку соловейко заспіває* (І. Карпенко-Карий); *Сніг серед літа буде тоді, коли півень знесеться* (А. Чумак); – *Ось годі тобі! Тоді буде, як виросте гарбуз на вербі* (Л. Глібов); – *Це тоді буде, як на долоні волосся виросте, – охолоджує неймовірний* (Панас Мирний): ССМ 1 «як (коли) + тварина + неможлива дія» = «ніколи», ССМ 2 «як (коли) + субстантив + неможлива дія» = «ніколи».

ФО аналізованого блоку належать до різних ФСГ: адвербіальної (з *діда-прадіда*, *за царя Гороха*, *від дзвінка до дзвінка*, *від ранку до вечора*, *коли рак на горі свисне*, *як соловейко в спасівку заспіває*, *як півень знесеться*, *як виросте гарбуз на вербі*, *як волосся на долоні виросте*) та субстантивної ФО (*судний день*).

Зрозумілою є семантика ФО з *діда-прадіда*, що означає «вічно: і сьогодні, і вчора, і завтра». А фразеологізм *за царя Гороха* має фольклорну основу. Жодних історичних підтверджень, що цар Горох колись жив, немає. Це вигаданий персонаж, згадка про якого не менше трьох тисяч років. Відомий у народі вислів «за царя Гороха, як було людей трохи». Є думка, що це казковий Котигорошко, який народився з горошини. В одній карпатській легенді розповідається, що на горі Городищі жив колись цар Горох, який володів великим замком-палацом, але дні й ночі проводив у льосі, бо мав лихі очі. Надвір його виводили із зав'язаними очима. А коли він захотів побачити світ на власні очі, йому відрубали голову. Місто, у якому жив цар Горох, пішло під землю, а на його місці утворилася трясовина. Фразеологізм *за царя Гороха* означає дуже давно, за незапам'ятних часів.

ФО *судний день* має біблійне походження. Ісус Христос вдруге прийде на землю, щоб судити людей за їхні гріхи. Тобто настане кінець людським діям, а саме кінець світу.

Тому основу семантики фразеологізмів із просторовим

і часовим значенням становить фразеологічний образ, у якому віддзеркалюється сприйняття дійсності, пов'язане з національним сприйняттям, народним баченням, міфологічним мисленням, наявністю свого й чужого простору, населеного ворожими для людини істотами.

Головною функцією фразеологізмів із просторовим і часовим значенням є вміння виразити суб'єктивний, емоційно-оцінний погляд на світ, наблизити до нас мовні факти, зробити їх яскравими, реально репрезентованими в нашому уявленні. Фразеологічний образ сприяє формуванню експресивності, емоційності, виразності ФО, тому що є домінуючою частиною конотативного компонента фразеологічного значення. Образна основа фразеологізмів із просторовим і часовим значенням побудована на гіперболічній метафорі: ідея значного перебільшення кількісних ознак і просторових орієнтирів визначає образну структуру ФО.

Отже, семантичні зв'язки у фразеології організовують певну систему, аналіз фрагмента якої свідчить, що ФО властива синонімія – один із найважливіших системних зв'язків, які організовують ФО в групу. Семантичний аналіз ФО зі спільною семою «граничність» дав можливість виділити ФСГ «граничність простору» та «граничність часу», а також і синонімічні ряди цієї групи. Явище градації в межах ФСР, структуроване входженням у семантику ФО смислового компонента граничності, ураховується при дослідженні ФСГ, де простежується власне простір і власне час у фразеологічній вербалізації граничності. Варто зазначити, що час, так як і число, має свій «кінець», «межу», «границю», тільки ця межа не «внизу», як у числа, і не «вгорі», як у величини, а «всередині». І справді, адже час є нескінченним «в обидва боки» – і в минуле, і в майбутнє; тому його «кінцем» є момент справжнього, «тепер», який є початком майбутнього й кінцем минулого, тим самим забезпечуючи безперервність часу.

Висновки. Значення більшості ФО складне й багатомірне. ФО називають той чи той стан не однозначно, як слово, а передають своєрідне змішування станів, де виявляється зв'язок семантики ФО з екстралінгвальними явищами, мовним відображенням яких вони є. Аналіз ФО, що вербалізують поняття граничності, передбачає подальше наукове дослідження фразеологізмів, пов'язаних із розвитком українського суспільства.

Література

1. Войтович В.В. Українська міфологія / В.В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
2. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В.М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с.
3. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси : навч. посіб. для студ. ВНЗ / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.

References

1. Vojtovy'ch V.V. Ukrayins'ka mifologiya / V.V. Vojtovy'ch. – K. : Lybid', 2002. – 664 s.
2. Frazеologichny'j slovnnyk ukrayins'koyi movy / [uklad. V.M. Bilonozhenko ta in.]. – K. : Nauk. dumka, 2003. – 1104 s.
3. Zhajvoronok V.V. Ukrayins'ka etnolingvisty'ka: Nary'sy : navch. posib. dlya stud. VNZ / V.V. Zhajvoronok. – K. : Dovira, 2007. – 262 s.

Kupina I.A.,

Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor of theory and teaching methods philological science
at the elementary school department KHPU named by G.S. Skovoroda, irinaregbyf@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

PHRASEOLOGY UNITS WITH " THE BOUNDEDNESS OF SPACE AND TIME » MEANING

The research results of phraseology units (FU) with «the boundedness of space and time" meanings are presented in the article. The different models are found. The structural-semantic analysis of phraseological units is carried out with the time and space meaning as constituents of the modern Ukrainian phraseology system, the paradigmatics and syntagmatics role are found out in the semantic field structure, semantic classification of FU and its grammatical description is given. The analysis of phraseology material is carried out with the structural-semantic method or structural modelling. Within the limits of every semantic row after the reduced structural models the material is given with a supporting (cored) component which is the core-type of internal form of phraseological unit. The structural-semantic modelling of phraseological units is described as a synonymous FU formation with the structural-semantic invariant providing the ungradable preservation of its form and semantics.

Key words: phraseology units, phraseological system, space and time, the boundedness, modelling, the structural-semantic analyse.

